

Bessarionis

B 93

**Eorum, quae post proximam eius Replicationem secuta sunt,
Brevis et succincta Narratio.**

Cum haec itaque publice recitata fuissent, petierunt oratores exem- M 67^v
 5 plar sibi tradi, quo habito triduo inter se consuluerunt. Die vero quarto
 hunc in modum responderunt. Mirari se primo dixere, quod nos id ab
 eis tamquam debitum posceremus, cum nemo eorum meminisset, immo
 aperte omnes negarent principes suos umquam exercitum vel parti-
 culare aliquid promisisse. Secundo perstare se in proposito dixerunt
 10 et novum conventum petere, rationes easdem, quas prius, adduxere,
 praeter id nihil dicturos esse. Quibus auditis nos primum quidem et
 scriptis ex imperialibus registris, in quibus promissio imperatoris et
 principum Mantuae facta continebatur, publice lectis et testibus ex his
 15 ipsis, qui aderant, probavimus. Nam cum quosdam ex eis publice inter-
 rogavissemus, an Francfordiensi conventui, quosdam etiam, an Man-
 tuano interfuissent, et quid in iis gestum exstisset, et interfuisse se et
 in iis principes Germaniae partim per se ipsos, partim per oratores suos,
 etsi non singulos portionem suam, cunctos tamen summam XLII mili-
 um militum pollicitos fuisse affirmarunt. Quae cum intellexissent, ipsi
 20 quidem oratores obmutuere. Ceteri vero, qui aderant, non parum ad-
 mirati sunt, quod eiusmodi se rationibus excusare niterentur. De secundo
 autem nihil in praesentia locuti sumus, cum in prima responsione nostra
 satis plene ad omnia dixissemus. Sed postridie eius diei cum omnes
 seorsum vocavissemus, multa cum eis contulimus. Petivimus ab iis
 25 nonnulla, ex quibus intelligeretur, an fructus aliquid novus conventus, B 93^v
 si indiceretur, esset allaturus. A quibus cum omnino de ea re desperan-
 dum esse didicissemus, ne tempus amplius nequiquam tereretur, ea,
 quae sequuntur, pro exitu et fine rei tradenda omnibus iudicavimus.

BessarionisB 93^v**Oratio habita****Pro Fine et Solutione Conventus Viennensis.**

Vellem, praestantissimi oratores, atque utinam ita nobis divina boni- M 67^v
 tas concessisset, ut alium huic nostro conventui tam sanctis tamque
 necessariis causis instituto et longe ab hoc diversum finem imponere

B = Cod. Vat. lat. 4037 P. I. — M = Cod. Mon. lat. 4016. — Ch = Chmell.

5 quo habito B quibus habitis M | 8 unquam B nunquam M | 10 adduxere B
 addixere M | 13 his] literis Ch | 17 iis B his M | 19 affirmarunt B] M om. | 21 eius-
 modi B huiusmodi M | 21 excusare B excusari M | 24 vocavissemus B -vocassemus M |
 Petivimus B Petimus M | iis B his M | 32 praestantissimi] M add. viri ac principum
 Germanie.

potuissemus. Sed vetus ac probatissima sententia est: Elaborandum in rebus optimis, quantum licet; quodcumque tamen ad extremum acciderit, tenendum. Nos quidem delegatae nobis ab apostolica sede provinciae, quantum vires nostrae ferre potuerunt, et animo et corpore incubuimus. Elaboravimus, ut necessitati fidei, ut summi Dei religioni, 5
M 68 ut pontificis maximi desiderio, ut debito nostro, nostris promissis, nostrae fidei satisfaceremus. Adduxistis rationes plurimas, quibus, ut existimatis, quae dicebatis, iustificaretis. Efflagitastis, ut novus conventus indiceretur, cui imperatoria celsitudo interesset. Eo principes vestros omnes facile eo casu per se conventuros asseruistis. Rationes nos 10 vestras nostris firmissimis verissimisque rationibus facile resolvimus. Quam pernitiōsa foret de novo conventu cogitatio, demonstravimus. Ad dandum huic sanctissimae rei initium hortati sumus. Rogare vos, precari, supplicare, lacrimis vobiscum agere non erubuimus. Vos tamen — o duram temporum conditionem! — in sententia permansistis. Iratus 15 nobis propter peccata nostra est Deus, et secundum vocem prophetae »obscuravit Dominus in ira filiam Syon et deiecit de caelo gloriam Israel, nec recordatus est scabellum pedum suorum in die irae suae.« Submersit Dominus omnem decorem Israel et omnes macerias eius destruxit. Exaltavit dexteram inimicorum nostrorum et avertit adiutorium gladii 20 sui et non audivit nos in bello. Paucos fecit dies nostros et super omnia effudit super nos confusionem. Contradicere rationibus nostris non potuistis, quin potius responsum nostrum et publice et privatim laudastis. Sed tamen novum dumtaxat conventum petere et in eo instare principes vestros dixistis, praeter hoc nullam vos potestatem habere 25 affirmantes.

In hac rerum difficultate, quod minus in se mali haberet, amplectendum rati et, si non libenter ad indicendum conventum adducebamur, experiri tamen imperatoriae maiestatis animum volumus, an illi dietae per se interesse vellet. Non potuit ad id imperialis subli- 30 mitas adduci. Multas attulit rationes. Plurimas causas, plurima impedimenta, quae prohiberent, ne id faceret, dicebat. Recte agi existimandum est, quicquid a iusto imperatore committitur. Obtulit nihilominus im-
B 94 perialis celsitudo se ad eum conventum legatos missurum ex principibus imperii, viros illustres et excellentes, qui merito praesentiam suae maiesta- 35 tis referrent. Retuli post haec rem omnem ad aures vestras. Dixi non posse flecti caesaream maiestatem, ut se ipsum ad conventum transferret. Quaesivi, an vos nihilominus in proposito permaneretis et prin-

3 tenendum B ferendum M | 4 et animo et corpore B] M om. | 6 nostro B vestro M | nostrae B vestrae M | 7 satisfaceremus B satisfaceretis M | 9 indiceretur B M induceretur Ch | 10 eo casu B] M om. | 20 avertit B advertit M | 21 audivit B adiuvit M | 24 tamen] tum Ch | 31 adduci B induci M | 38 permaneretis B remaneretis M

cipum vestrorum praesentiam, si Caesaris legati venirent, polliceremini.
 Vos neque id quidem polliceri voluistis, immo aperte fassi estis, nisi
 imperator eo veniret, nihil omnino boni sperandum esse. Quae cum
 ita sint, nihil iam superest, nisi ut primo tester Deum et sanctos angelos
 5 eius ac in eorum conspectu vestras maxime mentes nihil a me, quod
 imbecillitas mea faciendum intellexerit, praetermissum fuisse; deinde ut M 68^v
 rem omnem et hunc imprimis minime speratum exitum sanctissimo do-
 mino nostro nunc litteris, mox viva voce exponam, ut ille, quem superiore
 anno non hiems, non nives, non longitudo itineris, non asperitas viarum,
 10 non sumptus immensi, non proprii status discrimen, non senectus, non
 morbus ingravescens ab hoc negotio retardavit, qui ut rempublicam
 christianam tueatur, defendat, custodiat, incolumem conservet, si cen-
 tum animos haberet, omnes ad hanc rem intenderet, cui populi sui
 salus dulcior quam propria et fuit semper et est, quique ita huic rei
 15 inhaeret animo, ut de vita potius decedere quam de sententia malit,
 ille, inquam, possit sua divina sapientia tantarum rerum necessitati
 consulere ac providere et imperatoriae maiestati ac principibus vestris
 quid ultra faciendum sit, si libuerit, significare. Quod si per me, ante-
 quam forte e provincia decesserim, aliud faciendum mandarit, nec recu-
 20 sabo, quominus vel in extremo spiritu, si quam opem reipublicae afferre
 possem, experiar atque — utinam et iterum utinam liceret me unum
 pro omnibus hanc indignissimam, quae omnibus imminet, calamitatem
 haurire — explerem laetissimis animis barbarorum furorem, placarem im-
 proborum crudelitatem, perditorum scelus ac perfidiam mei unius
 25 sanguine saturarem, modo ex hoc salutem populi Dei secuturam in-
 telligerem.

Epistola

B 94

**Legatorum omnium Germaniae Principum
 Ad Bessarionem Apostolicae Sedis Legatum.**

30 Putabamus grata per nos oblata exstitisse cunctis diebus, quibus
 illic morati sumus, praesertim dummodo ad clare nostra consilia pandenda
 ad vestrae iussionis vocem in loco habitationis vestrae pridie comparuimus,
 accersitique per vestram amplitudinem, ut praefertur, motum mentium
 nostrarum reseravimus nec quicquam, quod conducere aut impedimento
 35 esse posset, abscondimus, etiam adeo quod vestra reverendissima domi- B 94^v
 natio hoc tempore nostram consultationem, nostram considerationem,
 nostramque familiarem avisationem post plurima humanissima verba
 non adulando nobis, sed plane dicendo laudavit et probavit, immo

7 minime speratum B insperatum M | sanctissimo B serenissimo M
 B = Cod. Vat. lat. 4037. | S = Senckenberg.

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

necessariam illam fore asseveravit atque pro sua summa bonitate a nobis, qui semper sub potenti manu humiliare nos debemus, si vestris obiurationibus contristati fuisset, veniam postulavit. Fecimus hoc bono zelo, non ut oratores dominorum nostrorum, sed tamquam privatae personae, non ut virum maximi consilii instructum redderemus, cum non oporteat solem illustrare facibus, sed ut pro devotione nostra, quod nobis videretur, pulsari probarem, praesertim attendentes, quantum mutuus caesareae maiestatis, principum et membrorum suorum in Germania ad rem tam sanctam conferret concursus, et, cum dura sit capitis in rebus altissimis separatio a membris, omnia cum consilio agi debere, quodque sanitas corporis in membra redundare habeat, et unguentum descendens a capite extrema vestimenti fimbria participet. Nam una fides, una voluntas atque spiritus unus esse videtur et romani principis et dominorum nostrorum circa ea, quae sunt ad conterendum Turci potentiam et christianae religionis defensionem. Ordo autem atque forma sive modus, quibus hoc negotium fructuose, laudabiliter et salubriter concludi posse videbatur, per nos aperti sunt, et optima voluntas dominorum nostrorum ad prosecutionem tantae rei clare innotuit. Unde audita nunc finali vestrae reverendissimae dominationis quoad praesentem dietam conclusionem ad resumendas oblationes dominorum nostrorum descendimus. Fatemur et dicimus, quod ad omnia et singula, quae christianum exercitum contra Turcum instructum facere poterunt, ad ea, quae sunt ad tuitionem christianae religionis, parati et promptissimi sunt conferre, quicquid eorum viribus et potentiae a Deo donatum est. Domini nostri nos miserunt ordine, forma, et modis, prout in superioribus oblationibus et consultationibus nostris plenissime habitum est. In rebus enim tam magnis nequaquam perfunctorie, sed graviter procedendum existimamus. Huiusmodi etiam oblationes repetitas esse volumus toties, quoties fuerit opportunum. De his etiam, quae hoc in loco ventilata sunt et occurrerunt, dominos nostros pro posse nostro certos facere curabimus. Intentionis autem nostrae non est eosdem ad alia obligatos facere, nisi ad illa, quae obtulimus. Otiosum esse non debet. Eosdem dominos nostros personasque nostras recommendatos et recommendatas fieri sanctissimo domino nostro [quod] per personam vestram reverendissimam [fieri] humiliter postulamus et deprecamur.

6—7 sed ut . . . attendentes B Et pro devocione nostra, qua nobis vos pulsatur presenti attendentes, S | 11 habeat] habetur S | 12 participet] percipiet S | 15—16 Ordo . . . salubriter B] S om. | 32 obtulimus] S add. et in presenciarum offerimus. Verum quia labor noster ut speramus ad prosecutionem eorum que pro parte inclitorum Dominorum nostrorum optima mente obtulimus ociosus esse non debeat, etc. | 34 quod B] S om. | 35 fieri B] S om. | 35 S add.: Not. Quod Card. Nicenus dedit oratoribus Electorum benedictionem cum sinistra manu.

Bessarionis

B 95

Responsio ad eosdem Legatos.

Neque nobis gratae sunt neque fuerunt umquam, o principum Germaniae oratores, oblationes vestrae, neque eas umquam aut probavimus
 5 aut laude dignas existimavimus, immo semper tamquam generales et nihil certi, nihil utilitatis habentes reiecimus, publice ac privatim increpavimus, divertentium et tergiversantium hominum illas esse iudicantes. Laudavimus tamen, ut nunc quoque laudaremus, aliqua consilia vestra ut vera et utilia, sed tamen alio tempore discutienda,
 10 prout in nostra responsione latius disseruimus atque praesentiam imperatoriae celsitudinis in conventu, quem petebatis, utilissimam fuisse futuram et antea confessi sumus et nunc non diffitemur. Neque tamen dubitamus, si principes vestri voluissent vel si adhuc re integra vellent, negotia fidei etiam sine imperiali protectione optimum et optatum
 15 finem habitura, cum plerique ex eis res non minus arduas tamquam non ita laudabiles suo, ut aiunt, Marte nulla imperatoris facta mentione et fecerint et quotidie faciant. Obiurgationibus vero, hoc est, ut vos intelligitis, iurgiis non quidem neque usi sumus nec facile uteremur, nisi vos forte reprehensiones paternas vel potius fraternas correptiones
 20 iurgia et obiurgationes vocetis, quibus pro officio nostro nec diffitemur nec paenitet usos fuisse, quin potius, quotiescumque se locus offerret, denuo uteremur. De his et petivimus veniam, et iterum ac saepius peteremus, non ut vos superbiores efficeremus, — esset enim plane contra mentem nostram — sed ut exemplo patris, exemplo fratris humiliores evade-
 25 retis. Quod si non facitis, dolemus et angimur, cum incorrigibilium hominum id esse videatur. Finem autem talem conventui imposuimus non sponte, sed a vobis compulsi et graviter ac iniquo animo ferentes, quod nobis aliter facere non liceret. Nihilominus rem omnem ad sanctissimum dominum nostrum remisimus, ut, si quid amplius faciendum eius bonitati
 30 videretur, iuberet. Cuius mandatis obsecuturos tandem principes vestros non desperamus. Quod vero in rebus adeo gravibus non esse perfunctorie, ut vestro vocabulo utamur, agendum affirmatis, non possumus non maxime mirari. Nam si septem iam annorum cogitationem perfunctoriam iudicatis, praeveniet Turcus deliberationem nostram et ante
 35 opprimet, quam nos de rebus agendis consilium capiamus. Nos igitur vestram hanc cedulam neque approbamus neque recipimus. Scripta est a vobis pro voluntate et arbitrio vestro. Vobis sit usui, si ita velitis. Nos eam prorsus reiicimus tamquam res aliter, quam gestae fuerint, continentem. Iniungimus tamen vobis et in virtute sanctae oboedientiae ac
 40 sub excommunicationis latae sententiae poena committimus et mandamus, ut cedulae vestrae antedictae hanc quoque nostram cedulam addatis ac nemini omnino vestram sine hac nostra ostendere praesumatis.

NICOLAI EPISCOPI FIRMANI
ORATIO IN FUNERE BESSARIONIS.

Am 3. Dezember 1472 fanden für Bessarion in dessen Titelkirche von Dodici Apostoli die feierlichen Exequien statt, zu denen auch Sixtus IV erschienen war, und bei denen Niccolò Capranica, Bischof von Fermo, die Trauerrede hielt. Gegenüber der Oratio funebris des Michael Apostolios,¹ die nur geschrieben, aber nicht gehalten worden ist, wie gegenüber dem wohl inhaltreichen Panegyrikus Platinas² hat Capranicas Rede den Vorzug unmittelbarer Frische. Sie enthält auch wichtige biographische Angaben.

Die Trauerrede ist in folgenden Handschriften überliefert:

- a) Vat. lat. 3920 fol. 41—47 = B
- b) Vat. lat. 5219 fol. 115—118 = C
- c) Ottobon. lat. 2521 fol. 62—70 = O
- d) Cod. Mon. lat. 443 fol. 99—107^v = M

B stellt wohl die ursprünglichste Textgestalt dar. **C** und **O** stammen vielleicht aus **B**. **M** zeigt Verkürzungen und nachträgliche stilistische Änderungen.

Zwei alte Drucke: Oratio habita in funere Reverendissimi Cardinalis Graeci, sine loco et anno, 6 fol. 4° und Fr. B. Malvasia Compendio storico della basilica de' XII apostoli di Roma. Roma 1655, p. 255 (in der Vaticana und im Britischen Museum) sind so selten wie die Handschriften.

¹ Migne, PG. 161, CXXVII—CXL.

² Migne, PG. 161, CIII—CXVI.

Per Nicolaum Episcopum Firmanum.

Deum optimum maximum imprimis et sanctissimos apostolos, in 1.
 quorum templo funebria haec sacra celebrantur, oro supplex atque
 5 precor, beatissime pater, articulo temporis, quo mihi dicendum est
 de obitu Bessarionis, cardinalis Nicaeni, apostolici legati, viri omni
 laudis genere cumulatissimi atque de me optime meriti, animi mei
 maerorem tristitiamque levent, suspiria tollant, comprimant lacrimas
 atque singultas, ut ex me, quantum pro ingenii parvitate licuerit,
 10 omnes plane cognoscere possint, quantam iacturam, quantum vulnus
 non modo Graecorum, si quae supersint reliquiae, sed Romana urbs et
 curia, apostolica sedes, catholica fides, christiana denique religio et
 respublica susceperit. Coactus vero temporis angustia non sequar
 oratoris officium, sed epitomen scribentis Laconum more, permulta
 15 pro paucis imitatus eos, qui magnum atque immensum orbem brevi
 admodum tabella depingunt. Nam si voluero, non dicam exornare, quod
 oratoris esset proprium, sed recensere singulas Nicaeni virtutes, pruden-
 tiam, iustitiam, temperantiam, fortitudinem, doctrinam, eloquentiam
 et reliquas animi et corporis praestantissimas dotes, et dies me desereret,
 20 et in medio orationis cursu ipse deficerem. Tantus enim tamque
 late patens campus ad dicendum sese offerret, ut ab re caligantibus
 oculis cum Vergilii Palinuro exclamare compellerer: »Caelum undique M 99^v
 et undique pontus.« Qua propter, beatissime pater, extemporanea paene
 et tumultuaria dictione, quam brevissime potero, absolvam Bessarionis
 25 initia et laboriosissimum vitae cursum, gallicae deinde legationis pariter
 et ipsius vitae finem praeclarum illum quidem et sibi merito optandum, B 41^v
 nobis vero, qui talem ac tantum patrem amisimus, luctuosum atque
 funestum. Quas ob res, praestantissimi patres et domini, vos et ceteros
 omnes oratos obsecratosque velim, ut hominem in Latio natum, Romanae
 30 ecclesiae lacte nutritum atque educatum, vestris etiam beneficiis auctum
 et proinde vobis deditissimum obsequentissimumque, de vestra praeser-

6 omni B omnis O | 14 permulta B quam multa M | 16 dicam M dicta B |
 22 undique] M om. | 26 praeclarum B gloriosum M | 27 amisimus B ammisimus O

22 Verg. Aen. III 672.

tim laude loquentem — nihil enim a Nicaeno alienum habetis — aequis animis et patienter audire velitis. Teque imprimis appello, Sixte, pontifex maxime, pro tua singulari erga omnes benignitate atque mansuetudine, praecipuaque in Nicaenum pietate, qua hodierna die praeter summorum pontificum morem funeralibus his et interesse et 5 praeesse voluisti, et ratione quadam. Tuus enim, tuus inquam et apostolicae sedis legatus Bessario, cardinalis Nicaenus, mortem obiit. Exstinctus est Constantinopolitanus patriarcha, Sabinus episcopus, sacri senatus tui atque collegii princeps, honor, gloria, splendor, de quo cum bona venia vestra et gratia dicere iam aggredior. 10

2. Bessario nobili et antiqua Graecia ortus oriundusque fuit. Siquidem M 100 eius patria est Trapezus, Sinopensium colcna. Sinopem vero condidere Milesii, Miletum Athenienses. Ex his parentibus, avis, abavis maioribusque nobilitatem referens ubertatem atque redundantiam Asiani ingenii Attica moderatione temperavit. Nam Diogenem, Deiphilum 15 poëtam, Thaletem, Hecataeum historicum, Aeschinem rhetorem, eum dico, qui in Pompeium Magnum invectus est, ad Socratis, Platonis et aliorum Atticorum frugalitatem imitando traduxit. Hic cum primum B 42 excessit e pueris, Byzantium ad capiendum ingenii suapte natura optimi atque acerrimi cultum a parentibus mittitur. Ubi grammatica 20 et poëtica quam celerrime imbutus, ne a rerum divinarum contemplatione, ad quam rota vitae ferebatur, humanarum cura aliqua abduceretur, Basilii religione, quae praecipua et unica apud Graecos habetur, initiandum se tradidit Dositheo archiepiscopo Doriensi, viro optimo atque doctissimo, ducem sibi eum et praeceptorem eligens et admirandum 25 proponens. Sed Dositheus adolescentis ingenium ad occultarum et admirabilium rerum investigationes natum perspiciens eum emittit ad archiepiscopum Sylimbriensem, quem pro excellenti doctrina, sapientia et morum gravitate atque sanctimonia universa Graecia admirabatur et patrem appellabat. Huius nomen Bessario ad vitae extre- 30 mum singulari observantia est persecutus, quia ab eo non solum litterarum et philosophiae cognitionem, sed instituta vitae et bonos quoque mores accepisset. Demum, ne quid tanto ac tali ingenio M 100^v deesset, Sylimbriensis consilio Plethone, quem Gemistum vocant et omnes vel alterum Platonem iudicabant, in Peloponneso, quo doctrinae 35 causa se contulerat, praeceptore usus omnibus liberalibus artibus iterum non modo percursis, sed diligenter exacteque expensis extremam, ut sic dicam, manum imponit et praecipue mathematicis eruditur, quibus

1 alienum B seiunctum M | 2 Sixte] Xyste O | 6 ratione quadam B merito quidem M | 7 Bessarion M | 14 atque redundantiam] redundantiamque M | 16 rhetorem] retorem C | 18 Atticorum B ethicorum M | 21 divinarum M *trp. post* contemplatione | 23 praecipua *scripsi* quae praecipue B ut praecipue M | et unica] M *om.* | 27 perspiciens] prospiciens M | 31 quia] quod M | 35 Platonem] Platone M

tanto studio incubuit, ut, cum noctes atque dies Ioannem Alexandrinum in Ptolemaeum transcribit, eum contraxerit morbum, quo per omnem vitam maximis doloribus et periculis laboravit.

Sic igitur Bessario noster de manu, ut aiunt, in manum missus, 3.
 5 doctissimus atque eloquentissimus evasit. Et iam volitare per ora virum doctrinae et virtutum suarum prope divinarum fama coeperat, iam admirationi apud Graecos nomen eius erat et summa auctoritas. Qua moti B 42^v
 clarissimi fratres, quorum unus Byzantii imperator erat, alter Peloponnesum regebat, nascentes inter se discordias eo interprete et medio
 10 composuerunt. Eodem etiam suatore Trapezuntinus et Byzantinus imperatores animos, opes, arma coniungunt adversus imminentem Turcorum impetum. Contendere videbantur hi principes in Bessarione ornando atque augendo. Nam Byzantinus Basilii monasterium famae celeberrimae gubernandum et cotidianis lectionibus erudiendum ei tradi-
 15 dit. Peloponnesii opera Nicaenus archiepiscopus deligitur, quam appellationem in cognomen versam perpetuo tenuit atque servavit. Cum autem de graeca latinaque ecclesia coniungenda iterum agi coeptum esset, M 101
 quae quingentis fere annis in disceptatione versata fuerat, unus ex omnibus Graecis in Italiam navigantibus ab imperatore et patriarcha univer-
 20 soque doctorum et virorum illustrium numero eligitur, qui eius causae et negotii pondus suscipiat. Excusavit se Nicaenus pro modestia sua et rei gravitate atque magnitudine, quoad potuit et licuit.

Verum cum primum Ferrariam ventum est, nec excusationibus 4.
 ullus relictus esset locus, orationem ad suos habuit non minus gravem
 25 et accuratam quam elegantem et splendidam, qua persuadere contendit, ut pacatis animis et rectis sensibus ad veritatis cognitionem descenderent, se vero pro eis et patria, quantum liceret, pugnaturum totis ingenii et doctrinae viribus. Quod postea Florentiae contra nostros acerrime disceptando re praestitit usque adeo, ut omnes in admirationem
 30 sui stuporemque converteret. Plus tamen apud eum valuit fidei veritas quam suorum et patriae amor. Finita enim disputatione eloquentia, sapientia atque auctoritate sua imperatoris et reliquorum animos B 43
 dimissis erroribus ad Latinorum opinionem et verum ritum profitemdum permovet atque inducit, praesidente tunc Romanae et apostolicae
 35 ecclesiae et cum Romana curia Florentiae agente Eugenio IV, a quo Nicaenus noster in collegium cardinalium exoptatur, id vel maxime

1 incubuit] incumbuit O | 4 de manu B demum M | 6 doctrinae] et doctrinae M | 13 monasterium] in monasterium M | famae B sane M | 14 celeberrimae B celeberrimam M | lectionibus] M *add.* et disputationibus | 15 deligitur B designatur M | 17 iterum] M *om.* | 19 Graecis in Italiam navigantibus] M *om.* | patriarcha] M *add.* Graecorum | 20 et virorum illustrium] M *om.* | 29 disceptando B disputando M | 35 et cum Romana curia Florentiae agente] M *om.* | 36 exoptatur B cooptatur M

- suadentibus Iuliano Caesarino sancti Angeli et Dominico Capranicensi Firmano S. Mariae in Via lata diaconis, tunc sanctae Romanae ecclesiae cardinalibus. Romani enim sapientissimi et in omne eum colendi merito
- M 101^v patres praeclara imprimis eius erga latinam ecclesiam et catholicam fidem merita coram oculis habuerunt. Deinde, ut ex Firmano patruo 5 meo accepi, quamvis de Nicaeno suspicandum esset nihil, cum omnia vel tuta, timuerunt, ne tantarum virtutum, tam culti animi vel vehementis spiritus vir in Graeciam rediret aliquando novarum rerum causa.
5. Eius ingenii dexteritatem atque magnitudinem vel hoc uno cernere licet. Cardinalis factus mox instituta vitae mutavit et mores. Linguam 10 vero sive vernaculam sive latinam exprimere vel furari visus est. Homo in Graecia natus et ad grandem usque aetatem in monasteriis graecis educatus versatusque repente Latinus prodiit. Non possum, beatissime pater, non vehementissime dolere, quod necesse sit hos locos omni cultu et splendore orationis et amplificatione di- 15 gnissimos perstringere ac percurrere, nonnullos penitus omittere. Fraudatur perfecto, fraudatur Bessario noster veris ac iustis laudibus, multis vigiliis, multo labore et sudore compositis. Sed videre videor mussitare
- B 43^v nescio quos et non sine stomacho et atra bili contracta fronte atque obducto supercilio de suis fortasse diffidentes alienas invitos audire 20 laudes. Quapropter facessat obsecro invidia, absint abeantque odia procul, livor saltem post facta quiescat.
6. In demortui Eugenii locum sufficitur Nicolaus V, qui ut erat doctissimus et optimus, bonos amavit et doctos. Et Nicaenum imprimis carissimum habuit cognoscensque hominem ad omnia summa natum 25 plurimo etiam honore dignatus est misitque legatum Bononiam tunc tumultuatione et intestinis factionibus laborantem, immo maxima ac
- M 102 recenti caede madentem. Eo cum venisset, Nicaenus pro incredibili sapientia atque animi magnitudine brevi non modo pacatam urbem et quietam reddidit, sed civilem effecit et in litterarum et bonarum 30 artium studia mirifice auxit tanto omnium amore et observantia, ut vivum semper unice amaverint atque coluerint et mortuum, non dubito, ex animo doleant defleantque Bononienses, quorum precibus et opera effectum est, ne vivente Nicolao quis ei successerit.
7. Cognita vero Nicolai morte Romam quam propere contendit ad in- 35 eunda suffragia novis pontificiis comitiis, et in primo conventu atque con-

1 Capranicensi] M *om.* | 4 eius B sua M | latinam B Romanam latinam-que M | 6 esset B foret M | 6 cum B tamen M | 7 ne] ne si B videlicet M | tam culti animi] M *om.* | 8 spiritus] M *add.* et culti ingenii | aliquando] B *add.* earum | 11 vernaculam B maternam M | 13 non possum, beatissime pater,] M *om.* | 14 vehementissime B vehementer M | 18 compositis B quaesitis M | 19—20 non sine... supercilio] M *om.* | 27 tumultuatione B tumultuantem M | 32 vivum B unum M | 33 dubito B dubitem M | 35 Cognita B Nuntiata M

gressu patrum seniorum praecipue et optimorum iudicio pontifex nominatur. Sed nocte imminente non publicandum eum ad lucem usque fuit aliquorum consilium, ne quid scilicet tumultus ad dubiam vocem noctu Romae oriretur. Ea nocte inversa sunt omnia et mutata consilia, et postera
 5 die electus fuit Callistus III. Itaque sicut Cicero Vatinium vigilantissimum appellat consulem, sic nos, non ut ille cavillando, Nicaenum nocturnum pontificem dicere possumus maiore nostro et christianae rei B 44 publicae damno quam suo. Dissimulavit Nicaenus tulitque eam rem moderato atque fortissimo animo, profectusque parvo post tempore
 10 Puteolos curandae valetudinis gratia ab Alphonso rege, omnium suae aetatis praestantissimo, divinis fere honoribus excipitur. Erat profecto, ut alia omittam, egregium atque pulcherrimum spectare summos viros et principes honore invicem praevenientes, ingenio atque virtute quodammodo certantes et priscam illam modestiam, gravitatem, dignitatem, M 102^v
 15 vultum, incessum moribus referentes.

Callisto seniori vita functo successit Pius magna eloquentia, maiori 8. animo, maxima atque incomparabili diligentia praeditus. Is in conventu, quem celebrem Mantuae habuit, plurimum Nicaeno credidit ac detulit atque eius opera et consilio usus est. Qui Mantua discedens ad Ger-
 20 manos tunc inter se dissidentes atque tumultuantes eum hieme media misit. Non recusavit labores Nicaenus, non terruit eum asperrima hiems et frigidissima regio, non glacies, non nives, non itineris et viarum difficultas, non mille pericula, quibus singulari patientia et constantia superatis tumultuantes Germanos biennio quietos effecit
 25 animavitque in Turcos et rediens ad pontificem Venetias divertit, ubi summa omnium laetitia atque honore exceptus auctor est, ne Pii consilia Fanensi oppugnatione per Venetos impediuntur. Quin etiam tantum dicendo et agendo consecutus est, ut, quod antea inauditum fuit, B 44^v
 dux Venetorum cum nobilitate fere omni Anconam naviget ad Pium
 30 magna aggressum, maiora animo meditantem. Quem in Turcos accinctum et iam iam ventis dare vela volentem <cum, circumstantiis> dixerim sic exigentibus, mors e medio sustulisset, dux cum classe et suis Venetias, Nicaenus vero et cardinales reliqui repetunt Romam, ut novis pontificiis comitiis suffragia ineant. In quibus Paulus II
 35 creatur, constans vir et dignitatis apostolicae sedis ac iurium Romanae ecclesiae conservator tenacissimus. Apud quem, ut tu, beatissime pater,

1 praecipue et optimorum] M om. | 4 postera B sequenti M | 5 vigilantissimum] M add. nocturnum | 6 ut ille] M *trp.* post Nicaenum | nocturnum: M om. | 9 moderato atque] M om. | parvo post tempore] M om. | 12 ut alia omittam] M om. | Egregium profecto erat *trp.* M | 19 Qui B Quin M | 21 labores B laborem M | 22 itineris B itinerum M | 29 Venetorum B Venetiarum M | 30—32 magna . . . sustulisset] M om., quo loco Ibi mortuo Pio